

Egy pesti evangélikus nagykereskedő csődje

Kövér
György

Frölich Frigyes, 1865/66

Lónyay Menyhért 1865 nyarán az alábbiakat jegyezte fel naplójába Frölich Frigyessel történt találkozásáról, amikor az általa régóta ismert férfiú „megvallá [neki] zavart pénzügyi helyzetét”: „Őszintén megsajnáltam szegényt mégis bajos dolog a kereskedői állapot értelmes igyekvő ember létre, ki szép vagyont és igen becsületes nevet öröklött apjától. – harminc éven át igyekezve tönkre juthat. Hibája az volt, hogy elhagyta azon tért, mihez értett és olyan dolgokba fogott, melyeket nem értett és át nem tekinthetett. Ha marad rőfös kereskedésénél ma is becsült nevű vagyonos ember, vagy ha ezt kevesellé, miért nem lett oly bankár, ki nem veszélyeztet semmit. Emissív és incasso üzlet nem csálhat példa rá az öreg Malvieux. Kár hogy ezen intelligens keresztény ember megbukott. – Hiába csak zsidó tud Pesten és hazánkba[n] boldogulni a kereskedelem terén.”¹

Érdekes, hogy az utókor történésze egészen másként értékeli ugyanezt a folyamatot. A kézműáru-kereskedőket jellemezve átalakulásukról ezt írja: „Közülük többen nevelték fiaikat a cég folytatására, a vagyon gyarapítására, és számos esetben ezeket, az üzleti életben az 1830-as, 1840-es években megjelenő utódokat apjuknál erősebb vállalkozói mentalitás jellemezte. Így például rugalmasabbnak mutatkozott a profilátalakítás területén Frölich János Sámuel szepességi származású, nagy tekintélyű és vagyonos rőföskereskedő eredetileg ügyvédi vizsgát is tett fia, Frigyes is, aki apja halála után, 1837-ben vette át a céget, és gyorsan bekapcsolódott a banktevékenységbe. Tevékenyen közreműködött a Pesti Kereskedelmi Bank, a Hengermalom, a Cukorgyár és a Gyáralapító Társaság létrehozásában. A század második felében azonban sem őt, sem utódait nem találjuk a részvénytársasági vezetők között.” (BÁCSKAI 1989, 67. o.)

Anélkül, hogy állást foglalnánk előzetesen a kétféle megközelítés igazságtartalmával kapcsolatban, magát a problémát vizsgálatra érdemesnek kell tartanunk: vajon „az erősebb vállalkozói mentalitás” hozzájárult-e ahhoz, hogy Frölich Frigyes jobban kitette magát a csödbe jutás veszélyének is? Annyit talán már most érdemes megjegyeznünk, hogy a felsorolt vállalkozásoknak távolról sem mindegyike tartozott a sikeresek közé, elég most az egyik

¹ MNL MOL Mikrofilmtár 37 153 Lónyay-napló, 193–194. Pöstyén, 1865. jún. 23. Lónyay Menyhért (1825–1884) egyébként nemcsak üzleti, hanem személyes viszonyukról is tanulságos megállapításokat tesz: Frölich Frigyes apja „...szegény atyámmal baráti viszonyban volt, kedves családi életet élő ember volt. Atyám szerette volna ha Jantsi elveszi leányát – csodálatos mennyire változnak a nézetek. – Midőn én a polgári osztályból házasodni akartam ezelőtt 20 évvel, mennyire ellene volt. Fia [Frölich] Frigyes pedig Malvint szerette volna elvenni. Elöttem kedves egyéni fej volt mindig, noha a Lonyai erdővétel és a szolnoki fűrészmalom üzletben meglehetősen rövidebbet huzatta velem. Az intézetnél működése megvalloim nem volt nagyon kedvemre. Sikert mutatni nem volt képes. Desewfyt [sic!] egészen megnyervén, gyakran előttem is titkolóztak.” Az utóbbi utalás nyilván a Magyar Földhitelintézetre vonatkozott. Jantsi = Lónyay János (1829–1897), Menyhért testvére. Malvin = Kappel Malvin, Lónyay Menyhért feleségének, Kappel Emiliának a húga (1861-től Földváry Miklósné).

legjelentősebb korai csődként a pesti cukorgyár esetét említeni.² De a Gyáralapító Társaság kudarca sem hagyható figyelmen kívül.

A család és a családi cég

A Frölich családról és az azt övező rokonsági hálózatról elég sokat írtak a szakirodalomban.

Bácskai Vera már idézett munkájából tudjuk, hogy a cipster Fest Carl Ludwig először alkalmazottként dolgozott „földije és hittestvére”, Frölich János Sámuel kereskedésében, majd vőként társsá lépett elő, végül anyósa tőkéjével a háta mögött önálló nagykereskedési jogért folyamodott. Saját cége 1835 és 1852 között szerepelt a címtárakban (BÁCSKAI 1989, 37–38. o.). Unokaöccse, Fest Imre, aki egy ideig Lajos házában élt, nagykereskedő nagybátyját „nagyon rideg” emberként jellemezte (FEST 1999, 39. o.). Komárik Dénes Feszl Frigyes (1821–1884) építész munkássága kapcsán vizsgálta a Frölich–Jurenák családi kapcsolatokat és az evangélikus kereskedői megbízói kört (KOMÁRIK 1995, 20–21. o.). Eszerint Frölich Frigyes sógora, a gyógyszerész Jurenák József 1841-ben betársult a nemrég alapított sztearingyertyagyárba, ám az ötvenes években Pozsonyba telepedett (vissza). Frölich Frigyes 1853–54-ben építtette háromemeletes lipótvárosi házát (V. Sas u. 3.).³ S további szálakat is említ, amelyek a Heckenast és a Giergl családokkal szövődtek (Jurenák József és Frölich Wilhelmina leánya, Stefánia lett például Heckenast Gusztáv negyedik felesége). Tóth Árpád tanulmányából tudjuk, hogy a pozsonyi Jurenák Ádám tűzifa-nagykereskedő, aki a napóleoni háborúk idején egyike volt a város legnagyobb adózóinak, miként alakította fiainak iskoláztatását (TÓTH 2001, 95. o.). József pozsonyi líceumi évek után a bécsi egyetemen végezte gyógyszerészeti tanulmányait. A többiek kereskedőként szereztek polgárjogot.

Hanák Péter az Erzsébet körút 35. számú bérház építtetőjeként és tulajdonosaként írt a következő generáció tagjaként Gusztávról, annak végrendeletéről és hagyatéki leltáráról (HANÁK 1992, 97–120. o.). Röviden utalt a „szepességi százsz” eredetre és az apára, Frigyesre,

aki „vállalkozó és pénztőkés” volt. A fiú, Gusztáv már Pesten született, itteni tanulmányok után Hohenheimben a főiskolán folytatott mezőgazdasági stúdiumokat, hazatérése után a család Temes megyei birtokát vette át, ahol mintagazdaságot épített ki, majd 1872-től egészen haláláig újra meg újra az újaradi kerület országgyűlési képviselője volt.

Barabás Miklós: Frölich Frigyes, 1844

² A pesti cukorfinomító először 1837-ben, másodszor 1841-ben jutott csődbe, végül a gyárat 1844-ben átvevő Pesti Cukorgyár Társulat is kénytelen volt fizetéképtelenné válva felszámolni 1857-ben. WIENER 1902, 113–116., 273–274. o. NAGY 1975, 3: 349., 356. o.

³ Vörös Károly úgy tudta, hogy Kauser és Frey építészek ekkor csak a harmadik emeletet építtették rá. Az építtető természetesen nem lehet Gusztáv, hanem csakis Frigyes. VÖRÖS 1979, 34. o.

selőjévé választották. Hanák áttekintette gazdasági tevékenységét is: mint írja, „apja örökébe lépve” Gusztáv a nyolcvanas évek elején a francia tőkével alakult Magyar Országos Bank alelnöke lett, ennek révén lett elnöke az Észak-magyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt.-nek. Közben Gödöllőn nyaralót vásárolt, illetve 1889-ben megépítette az Erzsébet körúti háromemeletes bérházat. Az egyértelműen felfelé ívelő pályát végül gégerák törte meg. A bérházat gyermekei örökölték, a tulajdont veje, Ybl Felix, Ybl Miklós fia, miniszteri segédtitkár nevére jegyezték be (uo. 105–106. o.).

Azonban Frölich Gusztáv részvénytársasági vezető pozícióit szemügyre véve ide kívánczik az a kiegészítő megjegyzés, hogy a francia tőkével Eugène Bontoux, az Union Générale, illetve a bécsi Länderbank és a Wiener Bankverein vezetésével alakult Magyar Országos Bank (a bank első elnöke Lónyay Menyhért volt!) az 1882-es krízis csapásait sohasem tudta kiheverni, és 1887-ben kénytelen volt megindítani felszámolását.⁴ Ugyanígy gyorsan kudarcot szenvedett a Magyar Országos Bank által 1883-ban alapított Első Magyar Pamutfonó és Szövőgyár Rt., ahol Frölich Gusztáv szintén igazgatósági tag volt.⁵

Az egyes családtagokról fent vázolt tudáselemek valahogy nem állnak össze teljes családtörténetté, s ebben véleményünk szerint szerepet játszik az, hogy hiányzik közülük egy kulcsmozzanat, a most tárgyalni kívánt 1865-ös csőd.

Ha a családfát közelebről szemügyre vesszük, az alábbi három generáció rajzolódik ki előttünk:⁶

Frölich Johann Samuel = Veronika N.

(Szepesolasi, 1780 v. 1781 – Pest, 1836) (? – 1846)

1835

1. Frigyes, (Pest, 1810 k. – Pest, 1892) = Weber Friderika (1817 k. – Pest, 1890)

1864

a) Gusztáv (Pest, 1837 – Pest, 1891) = Kempter Augusztina (1839 k. – 1886)

1891

Irma (1866 k. – 1911) = Giergl Imre (1861 k. – Merán, 1894)

1888

Helén (Füskút, 1868 k. – Kassa, 1942) = Ybl Félix (Pest, 1864 – Budapest 1922)

Frigyes (1869 k. – 1922 előtt) = Halmosy Stefánia

Dóra (1875 k. – 1911 előtt)

b) Irma (1838 k. – Modor, 1891) = Pongyeloki Roth József (1835 k. – 1902)

⁴ BFL VII. 2. e. Cégbíróság, 651. d. Magyar Országos Bank. A Bank szerepéről lásd SÁNDOR 1954, 320–324. o.; MANCHIN 2006.

⁵ *Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv*. XII. évf. 1884. 453. o.; HANÁK–HANÁK 1964, 18–20. o.

⁶ A családfa összeállításában részben az anyakönyvek (<https://familysearch.org/pal:/MM9.1.1/KZ3H>), részben az OSZK gyászjelentés-gyűjteményének (http://www.rakovszky.net/E1_LSG_ObitsIndex/GYJ-NevIndex.shtml) anyagára támaszkodtunk.

2. Emilia = Royko

3. Lucia = Fest Carl Ludwig (Szepesváralja, 1809 – ????)

4. Wilhelmina (1819 k. – Pozsony, 1886) = Jurenák József (Pozsony, 1809 – 1886 előtt)

A családfában számos adattal kiegészítettük mindazt, ami a korábbi irodalomból ismert volt. Néhány korrekciót is kellett (és még szükséges lesz) tennünk, amelyek révén adatainkat pontosítani tudjuk. De ha pusztán a korábban is ismert rokonsági kapcsolatokat és leszármazási ágakat önmagukban szemléljük, akkor is számos kérdést kell megválaszolnunk. Mielőtt arra a kérdésre keresnénk a választ, hogy hol kallódott el az elbeszélte családtörténetből az 1865-ös csőd – hiszen a fenti történelmi elbeszélésekben sehol sem szerepelt –, magának a családi cégnek a történetét kell röviden felvázolnunk a címtárak alapján.⁷

1815	1852
Joh. Sam. Frölich bekebelezett nagykereskedő, Schnittwarenhandlung Pesti Polgári Kereskedelmi Testület Lakás: Leop. str. 11.	Firma: Joh. Sam. Frölich Cégjegyző: Fr. Frigyes (váltótörvényszéki bejegyzés: 1841. febr. 18. és 1847. jan. 16.) Nagykereskedelmi Testület Manufakturwar. und Wechselgeschäft Christophplatz
1836	1862
Joh. Sam. Frölich, Manufakturen und Staatspapieren Firmiirt durch Veronika Fr. allein Zusammen per Procura fia: Friedrich Frölich és Karl Ludwig Fest	Firma: Joh. Sam. Frölich Fr. Frölich az Osztrák Nemzeti Bank pesti fiókigazgatója; az Első Magyar Általános Biztosítótársaság (EMÁBIT) igazgatója Bank- und Kommissionsgeschäft Per Procura Sigmund Frölich Leopst. Elisabethpl. 10.
1842	1865
Firma: Joh. Sam. Frölich, Manufaktur- und Wechselgeschäft Pesti Polgári Kereskedelmi Testület Cégjegyző: Fr. Frigyes (váltótörvényszéki bejegyzés: 1841. febr. 18) Schiffgasse 440 Mag. eigenes Haus, Josephplatz	Joh. Sam. Frölich Fr. Frölich a Magyar Földhitelintézet igazgatója Bank- und Kommissionsgeschäft Per Procura J. Pasqualis Elisabethpl. 10.

Ez utóbbi adatot már a váltótörvényszéki bejegyzésből is megerősíthetjük, ahol utolsó adatként az 1865. május 18-án megnyitott csődöt találjuk. A cég hivatalos megszüntetését itt nem jelentették be.⁸

⁷ *Adreßbuch der k. Frey-Stadt Pesth.* Szerk. Johann Jung. Pest, 1815.; *Pesther und Ofner Wegweiser für das Gewein-Jahr 1837.* Szerk. A. Blaskovits. II. évf. Pest.; *Ofner und Pester Wegweiser auf das Jahr 1842.* 7. évf. Ofen.; *Wegweiser auf das Jahr 1852; Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1862.* Pest, 1862.; *Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1865.* Pest, 1864.

⁸ BFL VII. 2. c. Váltótörvényszék. Egyéni cégek jegyzéke 1. k. 38.

A csődeljárás: leltárak és veszteségek

Ma már szerencsére kibontakozóban van a magyarországi csődtörténet kutatása, feltárhatók a mechanizmusok.⁹

A csődnyitási kérvény

„Egyik igen jelentékeny adósom bizonyos Pollak L. B. bécsi vállalkozónak bukása és megszökése annyira megintgatta vagyoni állásomat és hitelemet, hogy hozzájárulván az utolsó években beállott üzletpangás és pénzsűzke, legjobb akaratom mellett [sic!] sem sikerül továbbra folyó kötelezettségeimet teljesíteni.”¹⁰ A kettős ok, az üzleti partner bukása és az évek óta tartó pangás mellett még egy közvetlen kiváltó okát is megjelöli Frölich annak, hogy sürgősen csődöt kér vagyonára: „...egyik hitelezőm biztosítási végrehajtással fenyeget”. S bár ez a konkrét veszélyforrás nincs nevesítve, világosan jelzi, hogy a hosszan elhúzódó pénzsűzke mellett a csődnyitás a meglévő vagyon védelmét szolgálta.

Még javában folyt a csődleltározás, amikor Elischer Boldizsár ügyvéd, az ideiglenesen kinevezett tömeggondnok 1865. május 30-ára összehívta a helybeli csődhitelezőket. Érdemes egy pillantást vetni a névsorra, amely 23 főből állt. Közülük kilenc hitelezőt Jurenák Károly képviselt (köztük saját magát is!). Közöttük találjuk a rokonságból a feleséget, Weber Friderikát, a nővért, Jurenák Józsefné Frölich Wilhelminát, valamint Weber Frigyeszt, a bécsi partnerek közül pedig a Zimmermann & Thomas céget, Frölich bécsi bankárát. De illusztris a más ügyvédek által képviselt pesti hitelezők köre is: báró Sina Simon, illetve báró Eötvös József mellett ott sorakozik a szepességi eredetű evangélikus pesti kereskedőcsaládok, a dohányüzletben vagyont felhalmozó Fuchsok egyik leszármazottja, az eredetileg könyvesnek készülő Fuchs Gusztáv vagy a szűkebb rokonai hálózathoz tartozó Heckenast Gusztáv.¹¹

Összeírási és becslési jegyzőkönyv (aktívák): 1865. május 18. – június 17.

Az aktív vagyon összeírása a fenti egy hónap alatt összesen 15 napon keresztül zajlott, s még így sem tudtak mindent a leltárba felvenni. A legnagyobb gondot egyértelműen az okozta, hogy az értékpapírok és a követelések között melyeket lehet fedezett és behajtható követelésnek tekinteni.

⁹ KÖVÉR 1986; HALMOS 1986; HALMOS 2012; HALMOS–KLEMENT 2013.

¹⁰ BFL IV. 1343. j. 45/1866. Csődnyitási kérvény, 1865. máj. 18.

¹¹ Fuchs Gusztáv (1816–1888) nekrológiát lásd *Vasárnapi Ujság*, 1889. jan. 20. E szerint az ötvenes évektől 1866-ig Heckenast Gusztávval közösen borüzletet működtettek. A Fuchs testvérekről, Rudolfról és Gusztávról lásd BÁCSKAI 1989, 107–109. o.

1. táblázat

A leltározás tételei	Könyvérték	Leltári beszámítás	Feleség igénye
I. Ingatlanokban	3600	3600	
II. Készpénzben	3940	3940	
III. Értékpapírokban	49 977	8354	
IV. Arany ékszerekben	50	50	
V. Ezüstneműekben	517	517	517
VI. Bútorokban	2147	2147	828
VII. Követelésekben	213 933	27 271	
VIII. Különfélék	5415	5415	
ÖSSZES*		51 295	1145

* Jegyzések (a még leltározatlan ingatlanok, letétek, fa- és kőkészletek felsorolása értékbecslés nélkül). A feleség igényei pontos leltári tételszám szerint, értékmegjelöléssel.

Az értékpapírok közül a zálogban, letétben, kaucióban lévöket nem számították be a ténylegesen értékelhető leltári tételek közé.¹² Ami a követeléseket illeti, ott csak a jó, nyugtatóványozott („bescheinigte”) és a jó, de nem nyugtatóványozott („unbescheinigte gute”) követeléseket sorolták be a leltári aktívák közé, a kétesnek („dubiosa”) vagy behajthatatlannak („uneinbringbare”) ítélteteket viszont a könyvek alapján összeírták ugyan, de nem összesítették a leltári aktívumok között. Ennek következtében ez a két tétel szenvedte el a legnagyobb értékcsökkenést az összeírás során.

Mérleg és leltár: 1865. július 18.

A véglegesen benyújtott leltár, amely már a passzívákat is tartalmazta, július közepére készült el, és többszöri hasztás után Frölich Frigyes augusztus 10-én letehetette rá az esküt (bár a fakészleteket még ebbe sem vették fel teljes egészében). Az 1865. augusztus 10-én tartott tárgyalás jegyzőkönyvében Frölich Frigyes a kimutatáshoz hozzáfűzte, hogy a jelen leltár azért tér el bizonyos pontokon az előzőtől, konkrétan „a VII. alatt hivatkozott kétséges cselekvő követelések jegyzéke azért tér el a csödleltárban 514. tételtől kezdve a 751. tételig felsorolt összegektől, mert a kereskedelmi könyvek kimutatása szerint némely követelések fen nem állanak többé, mások pedig csak csekélyebb összegben érvényesek”.¹³

¹² BFL IV. 1343. j. 45/1866. 1865. máj. 18. – jún. 17. Az idegen kézben lévő értékpapírok között a legnagyobb tételt a bécsi Stamatz et Co. bankárcegnél 22 465 forint értékben zálogképpen letett értékpapírok tették ki, de nem elhanyagolható tételnek számítottak a Fuchs Gusztávnál zálogképpen, Fábry Pálnál fedezetképpen lévő Pannonia viszontbiztosítási részvények (4000 frt), illetve kereskedelmi banki részvények (4725 frt), nem is szólva a pest-losonczy vasútnál kaucióként elhelyezett 5042 forintnyi sorsjegyről és földtehermentesítési kötvényről.

¹³ BFL IV. 1343. j. 45/1866. Tárgyalási jkv. 1865. aug. 10.

2. táblázat

Activa	Frjt; xr	Leltári beszámítás	Passiva	Frjt; xr
I. Ingatlanok	6212,00	6212,00	I. Váltóhitelezők	58 600,00
II. Készpénz	6205,20	6205,20	II. Könyvhitelezők Bécsben	74 258,45
III. Értékpapírok		22 367,24	III. Könyv- és nyugtatványozott hitelezők Pesten	45 888,15
Ad III. Értékpapírok letétben**	31 849,21		IV. Könyvbeli nem nyugtatványozott hitelezők és kisebb számlák	2513,91
IV. Nyugtatványozott jó követelések	25 135,80	25 135,80		
V. Nem nyugtatványozott jó követelések	3058,19	3058,19		
VI. Bútorok és berendezési tárgyak	***1239,90	1474,48		
VII. Nyugtatványozott kétes követelések	30 176,895			
VIII. Nem nyugtatványozott kétes követelések	17 534,94			
IX. Nem nyugtatványozott behajthatatlan követelések	122 551,84			
X. Különböző fakészletek*				
ÖSSZES		64 452,91	ÖSSZES	181 260,51
			Fedezett hitelkövetelések**	29 340,83

* Még nincs teljesen felvéve.

** A letétben lévő értékpapírok I. H. Stametzer et Co. (Bécs), valamint Fuchs Gusztáv és Fábry Pál (Pest) hitelköveteléseinek fedezetül szolgáltak.

*** Frölich Frigyesné tulajdonában.

A csödválasztmányi jegyzőkönyv (1865. szeptember 16.)

A csödtömeggondnok, Fuchs Gusztáv három javaslatot terjesztett elő:

- A tömeghez tartozó értékpapírok árfolyamának nap mint nap történő esése miatt azok mihamarabbi értékesítését tartja szükségesnek
- Nyitra, Bars és Hont megyében a tömeghez tartozó vasútfelszerelési fakészletek (Slecperek) és nyers tölgyfatörzsek az időjárás viszontagságai miatt romlásnak indultak, minél előbb magán úton értékesítendőek.
- Frölich Frigyes eddig használt lakásából hamarosan kihurcolkodni kénytelenítettven, az ott létező bútorzat megvételére jutányos áron vevők ajánlkoztak. Utasított, hogy „szabad kézből ugyan,” azonban „legalább 5%tólival a becsáron felül” adja el.

A bukás okainak előterjesztése (1865. november 20.)

A hiányzó tételek pótlólagos számbavétele után nem maradt más hátra, mint részletesen feltárni azokat az okokat, amelyek a csőd nyitásához vezettek. Frölich ebben a dokumentumban alapján véve megismétli, amit a csődnyitáskor fő okokként megjelölt (de részletesebb magyarázatokat is fűz ahhoz):

- A kereskedésnek pár év óta beállott pangása;¹⁴
- Nagy és közvetlen veszteség, melyet Pollák L. B. bécsi lakos megszökése okozott, aki hosszú évek óta hűséges megbízottja volt. Vagyonát hitelezői lefoglalták (adóssága 64 108 Ft 85 xr). Az adósság két forrásból keletkezett:
  - a) Faüzletben szükséges készpénz előlegezése váltóintézményekben,
  - b) Vasúti társaságoknál Frölichnek járó fizetések felvétele;
- Vasúti talpfák és a megvelt erdőrészek körüli veszteségek (Nyitra, Bars és Hont megyében: 21 834 Ft 67xr);
- Vasúti igazgatóságoknál letett biztosítékok (váltóelfogadványok Pollák L. B. intézése folytán: 15 200 Ft);
- Dumtsa Ignác fizetéseit, bár nem nyilvánította, de tetteleg megszüntette (hitelezőinek körülbelül 16%-ot fizetett; veszteség: 14 301 Ft 80 xr);¹⁵
- Báró Orczy Lajos 3 kötelezvényéből 1896 Ft 71 xr veszteség;
- Több évi rossz termés, az adók nyomása, a csekély gabonaárak, a magas napszám a Bánságban lenyomta a föld értékét (a fiskusi birtok több évek során veszteséges, záloglevelekben 30 000 ft kölcsönt vett fel rá a Magyar Földhitelbanknál; árfolyam szerinti eladásuknál 6000 ft veszteség);
- Birtok eladása – bár a földérték hanyatlása ellenére drágán adta el – 24 709 Ft 58 xr veszteség;
- Pesti Lipótváros Sas u. 2. sz. alatti háza eladásán 33 293 Ft 67 xr veszteség;
- Be nem hajtható követelések (gyertyagyár, Royko St. Fr.; Fest K. L. stb. – 33 487 Ft 16 xr);
- Kétséges követelések a csödleltárban (158 663 Ft 67 xr), ám ebből le kell vonni a Vay Gyulánál (3442 Ft 42 xr) és a Pollák L. B.-nél (64 108 Ft 85 xr) már elveszettnek tekintett, összesen 67 513 Ft 27 xr-t. Így marad kétes követelés 91 150 Ft 40 xr;
- A kimutatott veszteséghez (218 517 Ft 90 xr) hozzáadván a csödleltárbeli kétséges követelésekből 91 150 Ft 40 xr-t, az összes veszteség 309 668 Ft 36 xr;
- „...üzletemben és vállalatimban oly szerencsétlenségek értek melyeket lehetetlen hibámul rovni [sic!] fel. Nem vállalataim meggondolatlansága okozta a veszteséget, nem is hanyagságom, hanem a sorsnak minden emberi számítást meghíúsító hatalma.” „És így áldozatul estem egy megfoghatlan [sic!] véletlenségnek melynek oka nem voltam. Mindezeknél fogva esedezem alázatosan méltóztassék bukásomat vétlennek kimondani.”

Táblázatos formában összefoglalva talán áttekinthetőbb a veszteségjegyzék:

¹⁴ A pesti csődök első nagyobb hulláma az 1862–1865 közötti periódusra, az Ignaz Plener pénzügyminiszterről elnevezett mesterséges pénzszűke időszakára esett. Lásd KÖVÉR 2011.

¹⁵ Dumtsa Ignác Dumtsa Demeter pesti görög nagykereskedő veje és társ az após által alapított cégben. Cégük valójában már 1857-ben csődöt jelentett.

3. táblázat

Veszteségek	Ft; xr
Pollák L. B.-nél	64 108,85
Erdőknél és faanyagoknál	21 834,67
Biztosítékokban	15 200,00
Vay Gyulánál	3404,00
Dumtsa Ignácnál	14 301,00
Br. Orczy Lajosnál kamatokban	1896,71
Kőanyagoknál	781,10
A fiskuti birtoknál	30 209,58
A 2 Sas utcai háznál	33 293,67
Behajthatatlan követelésekben	33 487,16
Kétes követelés (maradvány)	91 150,40
ÖSSZES VESZTESÉG	309 668,36

Végigtekintve a veszteséglistán, Lónyay Menyhért bevezetesként idézett mondataival szemben első látásra feltűnik a bukást okozók interkonfessionális jellege: zsidók, evangélikusok és görögkeletiek minden konfliktus közepette együtt szerepelnek a kárvallottak társaságában. Frölich evangélikus volt, de a csődje nem. Az is tanulságos ugyanakkor, hogy a családi hálózathoz tartozó nevek és vállalkozások (Fest, Royko, gyertyagyár stb.) milyen magától értetődő természetességgel bukkannak fel a behajthatatlan követelések sorában. Pedig az okokat feltáró nyilatkozat utolsó mondatai olvastán a „sors minden emberi számítást meghíúsító hatalmára”, a „megfoghatlan véletlenségre” való hivatkozásnál könnyen asszociálunk a protestáns etika determinációs beállítódására, bár az is lehet, hogy egy, a következményektől féltő, a történetek előtt értetlenül álló ember megrendülését látjuk.

Mire is gondolhatott Lónyay, amikor Frölich szakértelmén túli terjeszkedésében jelölte a bukás okát? A talpfa-és kőkészletek láttán nyilván a vasútépítésre. Nem a csődperből, hanem más utalásból tudjuk, hogy Frölich Frigyes volt 1863-ban a Pest–Salgótarján vasút első szakaszán az alépítmények egyik fővállalkozója. Annak a vasútnak, amely 1865 nyarán maga is csődbe került (POGÁNY 1980, 121., 106. o.). Azt persze sohasem lehet előre tudni, hogy az ember mikor lesz rossz helyen. Mint ahogy azt Lónyay sem láthatta előre, hogy 1866-ban bekövetkezett halála után az eredetileg hugenotta családból származó Malvieux „emissív és incasso” banküzletének nem akadt a családban folytatója, ezért a céget a végrendelet utasítása szerint el kellett adni, s ezen a bázison fejlődött aztán ki egyik részvénytársasági nagybankunk, a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank („früher C. J. Malvieux” kitételrel).¹⁶

Végül Frölich Frigyesnek sikerült egy év alatt a bejelentett hitelezőkkel bíróságon kívül kiegyezni, 1866. november 5-én csődmegszüntetésért folyamodott. Ehhez jegyzőkönyvben mellékelte annak kinyilatkoztatását, hogy a nevezettek a csődmegszüntetésbe beleegyeztek (1866. november 8). A cég azonban nem kezdte újra működését. Mint említettük, a hivatalos cégnyilvántartásból sem törölték. Az 1873-as pesti virilisjegyzék előkészítő anyagából csak annyit tudunk, hogy Fröhlich [sic!] Frigyes „tőkepénzes” nevénél a Sas utca 2. szám alatti háznál korábról

¹⁶ KÖVÉR György 2012. A pesti kereskedő-bankár „ezüst-kora” 1847–1873. In: uő: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok.* Budapest. 159–160. o.

nyilvántartott 267,50 forintnyi jövedelemadó és a 10,99 forintnyi személyes kereseti adó összegét egy kéz áthúzta, és föléírta aktuális információként vastag írónnal: „megszűnt”.¹⁷

A Frölich János Sámuelről elnevezett cég valóban eltűnt, de a cégfőnök, Frölich Frigyes továbbra is jelen volt a pesti bankvilágban: az 1870-es évektől haláláig igazgatósági tagja volt az 1869-ben alapított Magyar Jelzálog-Hítelbanknak.¹⁸ Mint ahogy fia, Frölich Gusztáv eredetileg, 1881-től szintén igazgatósági tagként szerepelt a Magyar Országos Bankban, s csak Lónyay lemondása után lett a bank egyik alelnöke.¹⁹ De vajon mindkettejük párhuzamos jelenléte a kiegyezés utáni részvénytársasági vezető rétegben tényleg azt jelenti, amit Hanák Péter állított, hogy Gusztáv „apja örökébe lépett” (HANÁK 1992, 105. o.)? S miben is állt ez az örökség? Mennyiben sikerült a csőd révén a család vagyonának legalább egy részét megmenteni?

Bármennyire próbáltuk „visszailleszteni” az 1865-ös csődöt a Frölich család történetébe, számos kérdés nyitva maradt. Többek között például az, hogy létezett-e valamilyen kontinuitás Frigyes és Gusztáv vállalkozásaiban vagy legalább „vállalkozói mentalitásában”. Hiszen a feldolgozások szerint mindkettőjüket jellemezte az egyébként távolról sem mindig sikeres bankok és iparvállalatok iránti erőteljes érdeklődés.

Ennek a rövid konferencia-előadáson alapuló írásnak természetesen nem feladata, hogy kidolgozza a következő generáció s benne Frölich Gusztáv pályaképét. Hagyatéki iratait kézbe véve, kitekintésként fel kell hívnunk a figyelmet egy korábban számításán kívül hagyott körülményre. A végrendeletnek egyik bevezető passzusa magyar fordításban így hangzik: „A hagyatékomat képező vagyon, amely legnagyobbreszt szeretett feleségemtől és jó anyámtól származik [herrührt], ma öt részből áll.”²⁰ Nagy a kihívás, hogy a női juss kutatásával folytassuk a Frölich család vagyonának intergenerációs történeti vizsgálatát! Mindenekelőtt azt lenne érdemes tudni, hogy mikor és miből lett „a családnak” újból birtoka Temes megyében, ha egyszer az apa, Frigyes, bár veszteséggel, de eladta a fűskuti gazdaságot.²¹ Kétségtelen, hogy a továbblépéshez olyan forrásnyomokon kell elindulnunk, amelyek túlmutatnak a csőd- és a hagyatéki leltárak elemzésén.²²

¹⁷ BFL IV. 1303. j. Pest város legnagyobb adófizetői, 1873.

¹⁸ *Magyar Compass*, III. évf. 1875. 35. o.; *Magyar Compass*, 1889–90. XVII. évf. 145. o. Közben egy rövid ideig a hetvenes évek végén a bank alelnöke is volt: *Magyar Compass*, V. évf. 1877. 15. o.

¹⁹ *Magyar Compass*, XI. évf. 1883. 147. o.

²⁰ BFL IV. 1411. b. 426/1887. A levéltár eredeti cédulakatalógusában a hagyatéki anyag Frölich Gusztávné neve alatt szerepelt. A pontos jelzettel Hanák nem adta meg, viszont a végrendelet német szövegét és magyar fordítását is közölte. HANÁK 1992, 107–111. o. Az idézet: 109. o.

²¹ Halála előtt nem sokkal Frölich Gusztávné Kempter Augusztá eladta az apjától ajándékba kapott fűskuti birtokait férjének, Frölich Gusztávnak. A vételár 46 000 Ft volt, amelyből 30 000 forintot a vevőtől „az előző években kapott különböző összegek” tettek ki, 16 000 forintot pedig a férj a Magyar Földhitelintézet 5%-os zálogleveleiben fizetett meg. BFL VII. 168. Görgei István közjegyző iratai. 450/1886. (1886. dec. 7.) Itt persze nyitva marad a kérdés: mikor és hogyan került Kempter Henrik tulajdonába a fűskuti birtok? Az 1888-as országos virilisz jegyzékben fűskuti birtokosként Frölich Gusztáv 1208 Ft egyenes adót fizetett. *Magyar Almanach*, 1888. 109. o.

²² Frölich Gusztávné végrendelet hátrahagyása nélkül hunyt el 1886. december 27-én. Hagyatéka a levéltári anyag szerint mindössze 9000 forintnyi magánkövetelésből állt, amely kölcsönt még apja, Kempter Henrik nyújtotta egy stuttgarti házra betáblázva. BFL IV. 1411. b. 426/1887. A fűskuti birtok vételáraként megjelölt záloglevelek nem alkották részét a leltárnak. Ugyanakkor míg Frölich Gusztáv 1891-es hagyatéki leltárában 24 000 Ft névértékben találunk földhitelintézeti zálogleveleket, fűskuti ingatlan csak 1600 forint becsértékben szerepelt. Mint a telekkönyvi kivonatból megállapítható, ezeket a 8 holdnyi félúrbéres külső telkeket 1887-ben vásárolta. BFL IV. 1411. b. 426/1887. A végrendelet idézett passzusa és a közjegyzői adásvétel tükrében nem maradt kétséges, hogy az asszony halála előtt férje rendelkezésére bocsátotta saját vagyonát.

Hivatkozott művek

- BÁCSKAI Vera 1989. *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten.* Budapest.
- FEST Imre 1999. *Emlékirataim.* Budapest.
- HALMOS Károly – KLEMENT Judit 2013. Értékek a romok között. A csődperekben ránk maradt iratfajtákról és forrásérté-
kükről. *Korall*, 14. évf. 54. sz. 141–153. o.
- HALMOS Károly 1986. Gregersen Gudbrand 1869-es csődpere. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári
társadalom.* 1. köt. *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok.* Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján. 305–320. o.
- HALMOS Károly 2012. A csőd intézményének rövid története. *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 5. sz. 540–557. o.
- HANÁK Péter 1992. Bérház a körúton. In: uő (szerk.): *Polgári lakáskultúra a századfordulón.* Budapest. 97–120. o.
- HANÁK Péter – HANÁK Katalin 1964. *A Magyar Pamutipar története 1887–1962.* Budapest.
- KOMÁRIK Dénes 1995. Feszl Frigyes és megbízói. *Budapesti Negyed*, 3. évf. ősz. 9. sz. 20–21. o.
- KÖVÉR György 1986. Egy kereskedő-bankár kapcsolattrendszere. Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai. In: Á. Varga
László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom.* 1. köt. *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok.* Nógrád
Megyei Levéltár, Salgótarján. 321–329. o.
- KÖVÉR György 2011. Válság válság hátán. In: *Gödörből gödörbe. Mindennemű válságok Magyarhonban a 19. és 20. században.*
Szerk. Katona Csaba. Szombathely. 11–23. o.
- KÖVÉR György 2012. A pesti kereskedő-bankár „ezüst-kora” 1847–1873. In: uő: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanul-
mányok.* Budapest.
- MANCHIN Mihály 2006. *A francia tőke Magyarországon a dualizmus korában. Eugène Bontoux és az Union Générale befek-
tetései Magyarországon.* Szakdolgozat, ELTE.
- NAGY Lajos 1975. Budapest története 1790–1848. In: *Budapest története.* 3. köt. *Budapest története a török kiűzésétől a már-
ciusi forradalomig.* Budapest.
- POGÁNY Mária 1980. *Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában (1845–1873).* Budapest.
- SÁNDOR Vilmos 1954. *Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867–1900.* Budapest.
- TÓTH Árpád 2001. A középiskoláztatás stratégiái. A pozsonyi középiskolák társadalomtörténete a 19. sz. első felében. *Korall*,
tavasz–nyár. 3–4. sz.
- VÖRÖS Károly 1979. *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917.* Budapest.
- WIENER Moszko 1902. *A magyar cukoripar fejlődése. Adalékok a mezőgazdasági ipar multja, jelene és jövőjéhez.* 1. köt. *A ma-
gyar cukoripar története 1888-ig.* Budapest.

Kövér György (1949) az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének egyetemi tanára, a Társadalom- és Gazdaságtörténeti PhD Program vezetője, az MTA doktora, az MTA Gazdaságtörténeti Bizottságának elnöke. 2012 óta az MTA–ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport vezetője. Fő kutatási területe a 19. és 20. századi gazdaság- és társadalomtörténet. Újabb könyvei: *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek* (Osiris, 2011); *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok* (BFL, 2012).
(Fotó: Horváth Szabolcs)

